

ВЕЛИКА РЕФОРМА 1861 р.: СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ

150-річчя з дня проведення селянської реформи 1861 р. — є більше, ніж ювілейна дата. Її відзначення водночас надає можливість переосмислити ряд актуальних та дискусійних питань. Залучаючи існуючі напрацювання вітчизняних і зарубіжних дослідників, уводячи до наукового обігу нові джерела, а також активно використовуючи сучасні підходи до їх аналізу, отримуємо нагоду простежити переломні моменти минулого, до яких, безперечно, належить і селянська реформа, що започаткувала епоху Великих реформ 1860–1870-х рр., котрі кардинально змінили найрізноманітніші сфери економічного та суспільно-політичного життя Російської імперії в цілому й українських земель зокрема.

Положення 19 лютого 1861 р. поширювалося на 45 губерній європейської частини Російської імперії, в яких налічувалося 22 563 тис. кріпаків, у тому числі 1467 тис. дворових і 543 тис., приписаних до приватних заводів і фабрик.

Єдиної думки про об'єктивні соціально-економічні передумови скасування кріпосного права на наш час поки не існує. Радянські дослідники писали про «кризу феодально-кріпосницької» формації. Відтак дана проблема потребує подальшого вивчення, в якому провідне місце займатиме використання даних, котрі б стосувалися макро- та мікрорівнів соціально-економічного розвитку передреформених десятиліть.

Державні діячі, що реалізовували Велику реформу, а також подальші перетворення, належали до покоління, котре вірило в майбутнє і творило його, усвідомлювало сьогодення, знало минуле своєї країни і враховувало зарубіжний досвід. Це було покоління, що без страху і з надією дивилося вперед.

Значною мірою завдяки цьому скасування кріпосного права, проведене законодавчим, еволюційним, шляхом не лише стало поворотним моментом у розвитку сільського господарства, а й істотно посприяло подальшому розвитку реформаційних процесів у країні. Адже зміни, що відбулися в аграрній сфері, вимагали також глибоких перетворень у сфері як загальнодержавного, так і місцевого управління, регулювання виробничих відносин, змін у системі освіти тощо.

Для нас, через півтора століття після Великої реформи, відзначення цієї ювілейної дати є важливим та повчальним уроком, здатним озброїти корисними знаннями і безцінним досвідом на подальшому шляху в майбутнє. Адже реформа – це не одномоментний акт, а досить тривалий процес, що потребував уважного управління та обережного корегування з боку державної влади. І, безумовно – вдумливого вивчення.

Сьогодні всім нам необхідно спробувати почерпнути з пережитого країною на довгому шляху все те позитивне, що залишила нам історія, і що продовжує залишатися актуальним для наповнення сенсом життя незалежної

України. Адже при уважному розгляді задумана півтора століття тому визвольна реформа дає нашому поколінню не один перспективний напрямок для подальшого розвитку сучасної держави. Відтак інтерес до її спадку і сьогодні має не лише академічний, але й суто практичний характер.

Аналізуючи досвід проведення Великої реформи, можна виявити ряд проблем і життєвих ситуацій, досвід та шляхи вирішення котрих не втрачають своєї методологічної актуальності й сьогодні, адже це була не стільки селянська, скільки загальнонаціональна, системна за структурою і задумом реформа країни. Та й селянське питання, що тоді стало відправною точкою широкомасштабних системних перетворень, не втратило своєї актуальності й у наш високотехнологічний та інформаційний час.

Слід зазначити, що ряд важливих проблем, пов'язаних із реалізацією Великої реформи, вже розглядався у численних історичних студіях, проте чимало питань ще очікує на вдумливих та ретельних дослідників. Зокрема, це регіональні особливості реалізації реформи на українських землях, її вплив на еволюцію міжстанових відносин. На жаль, досі не знайшов ґрунтовного висвітлення вплив скасування кріпосного права на зміни у менталітеті селян і поміщиків, змушених кардинально змінювати методи господарювання й пристосовуватися до нових умов функціонування їх господарств.

Недостатньо висвітлені й питання, пов'язані з модернізацією аграрної сфери, що отримала новий поштовх для розвитку, починаючи з другої половини XIX ст. Додаткового дослідження потребує впровадження сільськогосподарської техніки, визначення шляхів, котрі та приходила від виробників до безпосередніх споживачів. На перетині історичних та економічних студій перебувають також актуальні питання її вартості, ціни та доступності для аграрних господарств різних рівнів.

На жаль, лише на початковому етапі перебуває дослідження досить актуальної й дискусійної проблеми виділення об'єктивних параметрів визначення заможності селянських господарств, котра залежала не лише від зовнішніх факторів (сприятливі погодні умови, відсутність чи, навпаки, частота стихійних лих). На ступінь заможності чи ж злиденності селянина істотно впливали також такі фактори, як розмір земельного наділу, поголів'я робочої худоби. Повноцінне функціонування господарства залежало й від наявності працездатних членів родини та, за необхідності, наймитів.

Не досить ґрунтовно висвітлено у сучасній вітчизняній історіографії питання впливу релігійного фактора на тип і заможність того чи іншого аграрного господарства, адже представники навіть основних християнських конфесій — православні, католики, старообрядці та члени різноманітних протестантських громад вели його по-різному, а відтак ефективність та результативність їх діяльності могла істотно різнитися.

Чекає на вдумливих дослідників й актуальна для сучасної України проблема функціонування аграрної сфери у перехідну епоху, котра наступила після втілення у життя масштабних перетворень.

Також потребує вирішення завдання диференційованого підходу до різноманітних етапів і рівнів реформаційних процесів, — ідеології, що лежала в основі намічених перетворень, проектів законів, ухвалених законодавчих актів та, нарешті, характеру їх реалізації під час втілення селянської реформи у життя.

Таким чином, досвід Великої реформи потребує уважного дослідження й неупередженої оцінки. Наразі можна констатувати, що назріла нагальна потреба глибокого переосмислення цієї події з позицій і надбань історичної науки початку XXI ст. Відтак видається доцільним у вивченні проблем, пов'язаних із здійсненням реформи та її досвідом, не обмежуватися проведенням ювілейних заходів, а й надалі продовжувати наукові студіювання в даній сфері.